

איום מוכלל 1

מספור שוטף ושם מקוצר של המאמר.
שורה זו תופיע לאורך המאמר כולו
ובכלל זה השער.

איום מוכלל ודעות קדומות

על עולים מרוסיה ומאתיופיה*

הכותרת מגדירה את עיקר עניינו של המחקר. מקריאתה עולה שהמחקר עוסק בקשר שבין שני משתנים: איום ודעות קדומות על קבוצות מוגדרות. אורך שורת הכותרת לא יעלה על שני שלישים של שורה מלאה. במקרה הצורך יש לחלק את הכותרת ליותר משורה אחת.

מיכל טור-כספא*

המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

שמות החוקרים והמוסד. בתחתית העמוד יש להדפיס את כתובותיהם ומספרי הטלפון כדי לאפשר למדריכים להתקשר במקרה הצורך.

*בקשות לתדפיסים יש לשלוח למחברת: המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן. הדפסה זו מיועדת למטרות דידקטיות ואינה משקפת את הדברים כפי שהופיעו במקור (מגמות, 1997, ל"ח, 504-527).

תקציר

תיאוריית האיום המוכלל גורסת שדעות קדומות כלפי מהגרים מושפעות מאיום נתפס שחוזה האוכלוסייה הקולטת בשלוש שטחות (ריאלי, סימבולי, בין-אישי) ומסטריאוטיפים. העלייה מרוסיה ומאתיופיה זימנה אפשרות לבחון את התוקף האמפירי של התיאוריה על מהגרים שהאיום מפניהם נבדל. הרוסים, שהשכלתם גבוהה, מעוררים חשש מתחרות על משאבים נדירים, ומהשפעות תרבותיות שליליות, והדימוי הסטריאוטיפי שלהם דוחה מפגשים אתם. האתיופים, שהשכלתם נמוכה, מעוררים פחות איומים כאלו, והדימוי הסטריאוטיפי החיובי עליהם מפחית חששות מפני מפגשים אתם. שיערנו אפוא, כי האיום הנתפס מפני הרוסים יהיה גבוה מהאיום מפני האתיופים וכי הישראלים יבטאו דעות קדומות קיצוניות יותר על הרוסים מאשר על האתיופים. סטודנטים (235) השיבו על שאלונים הנוגעים לעולים מרוסיה ומאתיופיה: איום נתפס, סטריאוטיפים, ודעות קדומות. כמצופה, בכל שטחות האיום נמצא כי האיום הנתפס מפני הרוסים גבוה מזה של האתיופים, והדעות הקדומות על הרוסים קיצוניות יותר. בדיון נדונה שאלת התוקף האמפירי של התיאוריה והשתמעות הממצאים לפיתוח תכניות התערבות חברתיות לשיכוך המתחים ולשירושם של הדעות הקדומות.

התקציר מסכם את המחקר: את שאלת המחקר, את ההשערות או הציפיות, את עיקרי השיטה, את הממצאים ואת ההשתמעויות העיקריות.
במאמרים מודפסים מופיע התקציר בדרך-כלל ללא כותרת ובאותיות קטנות.

איום המוכלל ודעות קדומות
על עולים מרוסיה ומאתיופיה

לפני המבוא תודפס כותרת
המאמר. אין כותרת נפרדת
למבוא.

במבוא יובא רקע תיאורטי וסיקור ממצאים רלוונטיים להצגת הבעיה המחקרית והשערות המחקר. על הקורא להבין את הגיון הדברים שהובילו להעלאת ההשערה ואת החשיבות בחקירתה. יש להקפיד בהצגת ההתייחסויות הביבליוגרפיות לתיאוריות ולמצאים הנסקרים.

שפת אזכור
המקורות
בסוגריים,
תואמת את שפת
המקור

מתחים הם מאפיין נפוץ במפגש בין קבוצות הטרוגניות (Stephan & Stephan, 1996), ואלו לא פסחו על יהודים מקבוצות שונות במהלך ההיסטוריה (שטאל, 1979). לאחר העלייה ההמונית לישראל בראשית שנות המדינה, התערורו מתחים בין העולים מארצות אירופה ואמריקה (עדות המערב) לבין העולים מארצות האיסלאם (עדות המזרח). ספרות ענפה נכתבה על מערכת היחסים המתוחה שאפיינה את המפגש בין שתי קבוצות אלו (לדוגמא, אייזנשטדט, 1966; שורצולד ואמיר, 1984). קו מאפיין במערכת יחסים זו היה אסימטריה בהתייחסות בין הקבוצות: יוצאי עדות המערב גילו יחס מזלזל כלפי יוצאי עדות המזרח והתרחקו מהם, ואילו יוצאי עדות המזרח אימצו את הדעה השלילית שרווחה אודותם, וגילו העדפה חברתית כלפי יוצאי עדות המערב. מגמה זו הולכת ומתמתנת בימינו, והיחסים נעשים סימטריים יותר מבעבר, אם כי עדיין ניתן למצוא ביטויי העדפה תוך-קבוצתית (Schwarzwald, Amir, & Crain, 1992; שורצולד ואמיר, 1994). מערכת היחסים המתוחה

אזכור שמות
מחברים כחלק
מהטקסט הרצוף
יהיה בעברית
ובסוגריים תבוא
ההתייחסות לפי
שפת המקור
הביבליוגרפית.

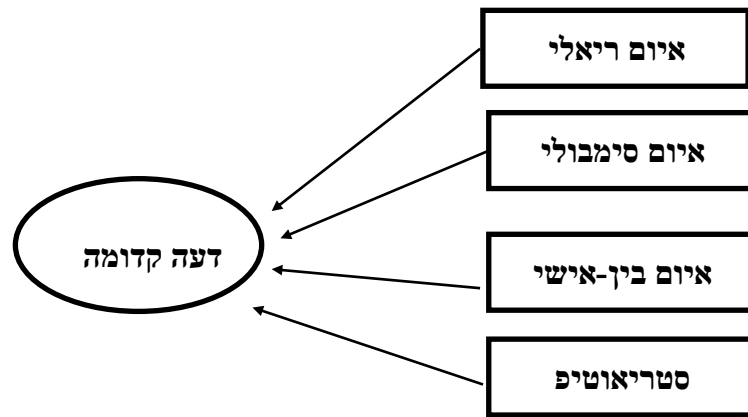
שבין בני עדות מזרח ומערב אולי התמתנה, אך מקור חדש של מתח חברתי התעורר עם עלייתם של היהודים מחבר העמים (רוסיה) ומאתיופיה. החשש מפני הזר והשונה ומפני איום פוטנציאלי על צמצום משאבים ופגיעה בתרבות, הם קרקע פורייה להתפתחותן של דעות קדומות כלפי עולים. תיאוריית האיום המוכלל (integrated threat theory of prejudice) של סטפן וסטפן (Stephan & Stephan, 1996) נוגעת לסוגייה זו. התיאוריה והשתמעויותיה יבחנו כאן בהקשר לדעות הקדומות של

רצוי להביא את
המונח המקורי
כשאין מונח
מקובל בעברית.

הישראלים כלפי העולים מרוסיה ומאתיופיה. התיאוריה גורסת שדעות קדומות כלפי מהגרים (עולים) הן פועל יוצא של איום נתפס ברמה הבין-קבוצתית וברמה הבין-אישית, ושל סטריאוטיפים רווחים. התיאור הסכימטי בציור 1, מציג את המשתנים שבתיאוריה.

ציור או לוח
יאזכרו בגוף
הכתוב לפני
הציור

בציור ניתן לזהות ארבעה מקורות לדעה הקדומה: איום ריאלי ואיום סימבולי הנכללים בממד הבין-קבוצתי, ואיום בין-אישי וסטריאוטיפ הנכללים בממד הבין-אישי. הסטריאוטיפ מוצג כמקור לדעות קדומות מפני שהתכונות השליליות שבו הן בסיס לציפיות מיחסי הגומלין עם אנשים שאליהם הוא מתייחס. נבחן אחד לאחד את מרכיבי האיום.

ציור 1

תיאור סכימטי של תיאוריית האיום המוכלל

כותרות לאיורים
ולגראפים יופיעו
מתחתם. שורת
הכותרת באותיות
ייייר

איום ריאלי מתעורר כשקיים חשש בקבוצה הקולטת שהעולים יפגעו בקיום הקבוצה או במשאבים העומדים לרשותה. האיום עלול להתעורר מחשש לפגיעה פיסית, לפגיעה במקורות תעסוקה, או לפגיעה בשירותי רווחה. הבסיס התיאורטי להשפעתו של האיום הריאלי לקוח מתיאוריית היריבות הממשית (Sherif, 1966; Levine & Campbell, 1972; Bobo, 1988). עדות אמפירית עניפה, בעיקר של מחקרי שדה, תומכת בהנחה זו (Ashmore & Del boca, 1976; Bovasso, 1993; Quillian, 1995).

איום סימבולי מתעורר עקב חשש מפני השתלטות תרבותית של המהגרים ופגיעה בנורמות ובערכים נפוצים. מקור האיום בתפיסת שוני במוסר, באופני התנהגות, באמונות ובעמדות. השוני מהווה איום ל"דרך החיים" של הקבוצה הקולטת והאמונה ביתרון הצדק המוסרי של ערכיה. גם תיאוריות כגון הגזענות הסימבולית (Sears, 1988) או ההגמוניה החברתית (Sidanius, 1993) טענו כי פער תרבותי נתפס מעורר עמדות שליליות. אולם, בעוד שתיאוריות אלו מתייחסות לפער הנתפס כהצדקה או "תירוץ" לדעות קדומות, תיאוריית האיום המוכלל רואה בפער זה איום המוביל להתפתחותן.

איום בין-אישי מקורו בחששות של חברי הקבוצה הקולטת מפני המפגש עם המהגרים ויחסי הגומלין אתם. סטפן וסטפן (Stephan & Stephan, 1985) סבורים שהמגע עם מהגרים מעורר דחייה מחשש למבוכה, רגשי נחיתות, ניצול, והשפלה, וחשש מדחייה מצד הקבוצה הקולטת. תיאוריית האיום המוכלל צופה חרדה רבה כשלקבוצות המעורבות יש היסטוריה של יריבות, כשהמגע האישי מועט, כשהמידע על הקבוצה שעם חבריה צריך להיפגש מצומצם וכשישנה ציפייה למפגש תחרותי.

הסטריאוטיפ הוא מרכיב נוסף בתיאוריית האיום המוכלל. בתכונותיו השליליות (ולעתים אלו העיקריות) יש איום מוסווה. הסטריאוטיפ אינו רשימת תכונות גרידא, אלא בסיס לציפיות על התנהגות חברי הקבוצה (Hamilton, Sherman, & Ruvolo, 1990), וכשהציפיות שליליות מתעורר חשש מפני קונפליקטים ויחסי גומלין בלתי נעימים. ואמנם מחקרים הניבו מתאמים בין מידת השלילה שבסטריאוטיפ של קבוצה לדעות הקדומות כלפיה (Eagly & Mladinic, 1989; Stephan & Stephan, 1993).

תיאוריית האיום המוכלל נבחנה רק במחקר אחד. כאן אנו מבקשים לבדוק את תוקפה האמפירי בהקשר לעולים מרוסיה ומאתיופיה - שתי קבוצות הנבדלות זו מזו באיום שהן מעוררות ובסטריאוטיפים אודותן.

בראשית שנות התשעים, עם קריסתה של ברית המועצות, נפתח מסך הברזל וגל גדול של עולים הגיע לישראל, והוא ממשיך לזרום מדי שנה (לשם, 1994). עלייה זו היא הגדולה מקבוצות העולים שהגיעו לישראל מאז 1948, ומונה כ-10% של האוכלוסייה היהודית במדינה. יהודי ברית המועצות לשעבר, שהיו 'כלואים מאחורי מסך הברזל', ובראשם 'אסירי ציון', זכו להערכה רבה מצד הישראלים רוררה ציפיות גדולות. יחד עם זאת, היא לוותה בחששות כבדים מפני תחרות על משאבים מצומצמים, כמקומות עבודה יוקרתיים, דיור ומשאבי רווחה, והיותה איום תרבותי לעליונות הקבוצה הקולטת (הר-אבן, 1992). לחששות אלו היה בסיס מוצק מפני שרמת ההשכלה הממוצעת של העולים הרוסים גבוהה מרמת ההשכלה הממוצעת של הישראלים.

באותה תקופה הגיעו לישראל, בשני גלים, העולים מאתיופיה: הגל הראשון במסגרת "מבצע משה" בשנים 1984-1985, והגל השני במסגרת "מבצע שלמה" בשנת 1991. מספרם הכולל של האתיופים עומד כיום על 57,000 בקירוב (Weil, 1995). רובם הגיעו חסרי השכלה פורמלית בסיסית, או ניסיון בטכנולוגיות מתקדמות. החששות מפני תחרות על מקומות עבודה יוקרתיים, נוגעים פחות לעלייה זו. היא לא יצרה איום ממשי בהקשר לתעסוקה ולא היותה איום לעליונות התרבותית של האוכלוסייה הקולטת. עם זאת, אין ספק שעלייה זו עוררה חששות אחרים כמו מפני מחלות מידבקות או מפגיעה ברמה הלימודית בבתי-הספר.

בחינה השוואתית של שתי קבוצות העולים מובילה אפוא לשוני באיום הנתפס מפניהן. אשר לרוסים, בשל השכלתם הגבוהה ומספרם הניכר, צפוי שהם יתפסו כמי שמאיים על משאבים מוגבלים של הישראלים, בעיקר בתחום התעסוקה והרווחה. הם מעוררים גם איום

סימבולי, בשל הפערים הנתפסים בינם לבין הישראלים בערכים ובאמונות בתחומי המשפחה, העבודה, ובהבנת תפקידי המדינה. הוא הדין באשר לאיום הבין-אישי. הישראלים תופסים את העולים מרוסיה כתובעניים וכבלתי נעימים באינטראקציה חברתית. הם נתפסים כביקורתיים, כאחראים להבאת זנות, פשע, אלכוהול ולעלייה בתאונות הדרכים (לשם, 1993).

האיום מפני האתיופים קטן מזה של הרוסים. בשל מספרם הקטן, השכלתם הנמוכה והיעדר ניסיון בטכנולוגיה מתקדמת אין הם נתפסים כמתחרים רציניים על מקורות תעסוקה יוקרתיים, אף לא כמי שמאיים על התרבות הישראלית. גם האיום הבין-אישי שמעוררים האתיופים מתון בהשוואה לרוסים. הדימוי החברתי של אנשים חניניים ועדינים מצד אחד והעובדה שהם עלו מארץ שתרבותה מסורתית ושיתופית תורמים להפחתת האיום הבין-אישי (הראבן, 1992). בהתבסס על שוני זה באיום הנתפס ובסטריאוטיפים תיבחן ההשערה לפיה בכל שלושת המקורות רמת האיום מפני הרוסים תהיה גבוהה מאשר מפני האתיופים.

תיאוריית האיום המוכלל מציגה את הסטריאוטיפ כמדד חד-ממדי, שקצהו האחד חיובי וקצהו האחר שלילי. אולם, מחקרים שבחנו סטריאוטיפים של דמויות שונות בחברה הישראלית (כגון, בני עדות מזרח / בני עדות מערב / ערבים) (Bizman & Amir, 1982; Schwarzwald, 1984) מצאו, כי התכונות המאפיינות את הסטריאוטיפ מתמצות בשני גורמים: 1. גורם חברתי הכולל תכונות כגון שיתוף פעולה מול תחרותיות או חמימות מול קרירות. 2. גורם הישגי-אינטלקטואלי הכולל תכונות כגון השכלה מול בורות או קידום מול פיגור. בהתבסס על אבחנה זו, ועל כך שאוכלוסיות מחברות מסורתיות נתפסו כחברתיות כפחות אינטלקטואליות-הישגיות מקבוצות מחברות מערביות (למשל ישראלי), תיבחן ההשערה לפיה בממד החברתי ההערכה על האתיופים תהיה חיובית מזו של הרוסים ואילו בממד ההישגי אינטלקטואלי ההערכה על הרוסים תהיה חיובית משל האתיופים.

פרק השיטה יופיע כהמשך רצוף של הדו"ח. רק במקרים שבהם היא מתחילה בתחתית העמוד ואין אפשרות להדפיס אלא את הכותרת רצוי התחיל בעמוד

שיטה

השיטה מתארת כיצד נערך המחקר וכוללת את כל הפרטים הדרושים לחזרה מדויקת שלו. בדרך כלל היא תכלול סעיפים נפרדים לנתונים (נבדקים או משתתפים), לכלים ולהליך.

נתקרים

במחקר השתתפו 235 סטודנטים משני המינים (99 גברים, 129 נשים), 7 לא השיבו על השיטה מתארת כיצד נערך המחקר וכוללת את כל הפרטים הדרושים לחזרה מדויקת שלו. בדרך כלל היא תכלול סעיפים נפרדים לנתונים (נבדקים או משתתפים), לכלים ולהליך. נתונים נפרדים לנתונים (נבדקים או משתתפים), לכלים ולהליך. נתונים נפרדים לנתונים (נבדקים או משתתפים), לכלים ולהליך. טווח

הגילים נע בין 18 ל-45- כאשר 85% של המשיבים היו בני 21-30. השוואת נתוני המשיבים משתי האוניברסיטאות לא העלתה תוצאות מובהקות באף לא אחד מן המשתנים שנחקרו ולפיכך אוחדו שני המדגמים.

כלים

שלושת השאלונים הבאים (דעות קדומות, סטריאוטיפים, איום נתפס) תורגמו ממחקרם של איברה וסטפן (Ybarra & Stephan, 1994), ונתורגמו חזרה מעברית לאנגלית כדי להבטיח דיוק מירבי בתרגום.

1. שאלון דעות קדומות (תגובות רגשיות). בשאלון 15 פריטים המתארים רגשות

כלפי מהגרים, כגון עוינות, אהדה וזלזול. המשיב מציין לגבי כל אחד מהם באיזו מידה הוא חש רגש זה כלפי הקבוצה המוגדרת על רצף הנע בין 1 "במידה רבה" לבין 10 "כלל לא".

הודפסו שני נוסחים: האחד בהתייחס לרוסים, שעלו בגל העלייה האחרון, והשני לעולים מאתיופיה, שעלו ארצה בשנים האחרונות. בחינת העקיבות הפנימית הניבה תוצאה גבוהה בשאלון על הרוסים ($\alpha=0.92$) ועל האתיופים ($\alpha=0.93$), ועל בסיס נתון זה חושב לכל משיב ציון ממוצע מעבר לכל פריטי השאלון.

2. שאלון תכונות סטריאוטיפיות והערכתן. השאלון מורכב משני חלקים. החלק האחד

מציג למשיב 16 תכונות (כגון עובדים קשה, תוקפנים, ידידותיים) ועל המשיב לציין את אחוז העולים (רוסים / אתיופים) שהתכונה מאפיינת אותם. רצף התשובות הוא בן 10 דרגות, כאשר קצהו האחד מצויין אחוז נמוך (0-10%), וקצהו השני אחוז גבוה (91-100%). חלקו השני של השאלון מעריך את מידת החיוב או השלילה של תכונות הסטריאוטיפ. למשיב ניתנות התכונות ועליו לציין ליד כל אחת מהן, עד כמה אדם שניחן בתכונה המתוארת הוא חיובי או שלילי בעיניו. רצף התשובות נע מ-1 "חיובי" ל-10 "שלילי".

התשובות לשני חלקי השאלון שימשו לחישוב מדד סטריאוטיפי משוקלל עבור כל משיב, כאשר הערכת הסטריאוטיפ מחושבת כמכפלת האחוז המיוחס של התכונה בהערכתה (Eagly & Mladinic, 1989; Stephan, et al., 1994; Ybarra & Stephan, 1994).

על בסיס ניתוח גורמים שהניב פתרון דו-גורמי, חושבו שני ציונים: 1. ממוצע התשובות

למדד המשוקלל של התכונות בגורם ההישגי-אינטלקטואלי, 2. ממוצע התשובות למדד

נתונים פסיכומטריים על הכלים יש להביא בפרק הכלים גם כשהם חלק מהתוצאות,

המשוקלל של התכונות בממד החברתי. הציונים הניבו עקיבות פנימית משביעת רצון בממד החברתי ($\alpha=0.88$) ובממד ההישגי-אינטלקטואלי ($\alpha=0.84$).

3. שאלון איום נתפס. פריטי השאלון מתייחסים לשלושה מקורות איום - ריאלי,

סימבולי, בין-אישי.

איום ריאלי. האיום מוערך בעזרת 24 היגדים הבוחנים את מידת האיום שמעוררים המהגרים בתחומים כמו: כלכלה, פוליטיקה, שירותי רווחה וביטחון אישי, כגון: "העולים מרוסיה / מאתיופיה מקבלים מהמדינה יותר ממה שהם תורמים", "אין לתת לרוסים / לאתיופים זכויות סוציאליות שנצברו בשביל ישראלים". המשיב מציין את מידת הסכמתו עם הנאמר על פני רצף בן 10 דרגות הנע מ-1 "מסכים מאוד" ועד 10 "מתנגד מאוד". מקדם העקיבות הפנימית היה גבוה ($\alpha=0.90$ בהתייחס לרוסים; $\alpha=0.92$ בהתייחס לאתיופים). לכל נחקר חושב אפוא ציון ממוצע מעבר לפריטים שנכללו באיום זה.

איום סימבולי. האיום מוערך בעזרת 13 היגדים הבוחנים את החשש מפני פגיעה בערכי האוכלוסייה הקולטת ואמונותיה. בשאלון היגדים כגון: "הערכים והאמונות הבסיסיים של העולים מרוסיה / אתיופיה בהקשר לעבודה די דומים לאלו של רוב הישראלים", או "העלייה מרוסיה / אתיופיה פוגעת בתרבות הישראלית". המשיב מציין באיזו מידה הוא מסכים או שאינו מסכים עם הנאמר, כאשר רצף התשובות נע מ-1 "מסכים מאוד" ועד 10 "מתנגד מאוד". מקדם העקיבות הפנימית נמצא משביע רצון ($\alpha=0.72$ בהתייחס לרוסים; $\alpha=0.70$ בהתייחס לאתיופים), ולכל נחקר חושב ציון ממוצע מעבר לפריטים באיום זה.

איום בין-אישי. האיום מוערך בעזרת 12 היגדים המבטאים את הרגשתו של המשיב בבואו במגע עם עולים מרוסיה / מאתיופיה. מוצגים רגשות כחרדה, איום ומבוכה, והמשיב מציין, עבור כל אחד מהם, באיזו מידה הוא חווה הרגשה זו במגעיו עם עולים מרוסיה / מאתיופיה על רצף תשובות הנע מ-1 "מאוד" ועד 10 "כלל לא". העקיבות הפנימית גבוהה ($\alpha=0.89$ לעולים מרוסיה ולעולים מאתיופיה), וחושב ציון ממוצע מעבר לכל הרגשות.

הליך

הנחקרים השיבו על השאלונים בקבוצות, בכיתותיהם. כל נחקר קיבל חוברת ובה השאלונים, כאשר מחצית הנחקרים קיבלו שאלונים הנוגעים לעולים מרוסיה והשאר לעולים מאתיופיה. סדר השאלונים בחוברת היה קבוע. שאלון הדעות הקדומות הפריד בין שני חלקיו של שאלון הסטריאוטיפ.

← תוצאות

התוצאות יוצגו בשני סעיפים. בראשון תיבחן השאלה האם העולים מרוסיה ומאיתופיה נתפסים בצורה נבדלת במשתנים הנכללים במודל האיום המוכלל. ובשני, תיבחן התרומה היחסית של המנבאים להסבר השונות בדעות הקדומות.

איום נתפס, סטריאוטיפים ודעות קדומות כלפי העולים

לבחינת השוני בהתייחסות כלפי הרוסים והאיתופים נערך בשלב ראשון ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA), שנכללה בו קבוצת היעד כמשתנה בלתי תלוי (רוסים /

באופן דומה יש להציג נתוני מבחן t, מבחן X^2 או מבחנים אחרים. עיינו לצורך זה במדריך APA.

אתיופים). כמשתנים תלויים נכללו בניתוח מקורות האיום הנתפס ושני ממדי הסטריאוטיפ. הניתוח הניב תוצאת מובהקת (קריטריון Wilk's), $F(7, 220) = 37.8499, p < .000$. נבנתו שונות חד-משתניים עוקבים (ANOVA) העלו תוצאות מובהקות לכל המשתנים והם יפורטו אחד לאחד בסעיפים הבאים.

אשר לאיום נתפס, התוצאות אוששו את ההשערה (ראה לוח 1). הנחקרים הביעו רמה גבוהה יותר של איום מפני הרוסים מאשר מפני האיתופים. מגמה זו מובהקת ביחס לאיום הריאלי $F(1,226) = 72.08, p < .000$, לאיום הסימבולי, $F(1,226) = 19.29, p < .000$, ולאיום הבין-אישי, $F(1,226) = 10.87, p < .000$.

גם באשר לסטריאוטיפים, התוצאות עלו בקנה אחד עם השערות המחקר. בממד החברתי ביטאו הנחקרים הערכות נמוכות יותר כלפי הרוסים מאשר כלפי האיתופים, $F(1,226) = 72.46, p < .000$ ואילו בממד ההישגי-אינטלקטואלי ההערכות על האיתופים היו נמוכות מההערכות על הרוסים, $F(1,226) = 28.84, p < .000$. אשר לדעות קדומות, כמצופה, הנחקרים הביעו דעות קדומות קיצוניות יותר על הרוסים מאשר על האיתופים, $F(1, 226) = 44.84, p < .000$.

לוח 1

ממוצעים וסטיות תקן (בסוגריים) של האיום הנתפס, ממדי הסטריאוטיפ* והדעות הקדומות, לפי הקבוצה המוערכת

הקבוצה המוערכת

הכותרת מופיעה בראש הלוח ומתארת את תוכן הדברים המובאים בו. אורך הכותרת יהיה קצר מקווי הלוח. אין להציג קווי אורך בלוחות. הכותרת תודפס באותיות נוטות.

המשתנים התלויים	רוסים	אתיופים
איום נתפס		
ריאלי	4.43 (1.32)	3.03 (1.17)
סימבולי	5.97 (1.06)	5.36 (1.06)
בין-אישי	3.20 (1.32)	2.65 (1.21)
סטריאוטיפים		
ממד חברתי	5.24 (1.64)	6.97 (1.43)
ממד הישגי-אינטלקטואלי	6.26 (1.40)	5.17 (1.66)
דעות קדומות	4.57 (1.48)	3.24 (1.52)

*בשני ממדי הסטריאוטיפ, ככל שהממוצע נמוך ההערכה נמוכה, ביתר, ציון גבוה משמעו מידה רבה יותר של תפיסת איום, או של דעות קדומות.

מקור השונות בדעות הקדומות

תרומתם של מקורות האיום לשונות בדעות הקדומות יבדקו בנפרד בהתייחס לרוסים ולאיתיופים. לכל אחת מהקבוצות נערכו שני ניתוחי תסוגה: האחד בחן את תרומת המשתנים כשהם נכללו בו-זמנית בניתוח והשני בחן את התרומה כשהמשתנים הוכנסו בצעדים. בלוח 2 מוצגים המתאמים בין המשתנים שנכללו בניתוחי התסוגה. לוח מצביעים על מתאמים חיוביים ומובהקים בין רוב המשתנים. נתייחס למערכת מתאמים זו משני היבטים שונים, מהבחינה התיאורטית של התיאוריה ומהבחינה המתודולוגית.

לוח 2

מערכת המתאמים בין המשתנים במודל האיום המוכלל

6	5	4	3	2	1	המשתנה
במאמרים המוגשים לכתבי עת מובאים לוחות תרשימים ואיורים בסוף המאמר. כאן מסיבות דידקטיות אנו מבקשים לכלול אותם בגוף הכתוב לאחר אזכורם בטקסט.						

1. דעות קדומות --

						2. איום ריאלי
					.53**	--
					.54**	.59**
					.56**	.51**
					.37**	--
					.60**	.54**
					.54**	--
					.26**	.38**
					.23**	.34**
					.54**	--

$p < 0.01^{**}$

בהתאם לתיאוריית האיום המוכלל, נמצאה זיקה חיובית בין המנבאים לדעות הקדומות הן לגבי הרוסים והן לגבי האתיופים. לשון אחר, ככל שעלתה רמת האיום הנתפס, וככל שלחקרים סטריאוטיפ שלילי יותר, הדעות הקדומות כלפי קבוצת ההתייחסות קיצונית יותר. עוד ניתן לראות כי נחקרים הגבוהים בצורך שליטה, ביטאו רמה יותר גבוהה של דעות קדומות, מגמה שהיתה יחסית גבוהה ומובהקת בהקשר לאתיופים (0.48) ונמוכה ולא מובהקת בהקשר לרוסים (0.17).

העובדה שמערכת המתאמים בין המנבאים לדעות הקדומות היא חיובית עולה בקנה אחד עם התיאוריה, אולם מכיוון שרמת המתאמים בין המנבאים, בינם לבין עצמם, אינה נמוכה (בין 0.15 לבין 0.61) עולה האפשרות של חפיפת משתנים (מולטיקולינאריות). לעניין זה ראוי לציין, שכמעט כל מקדמי המתאם בין המנבאים לבין הדעות הקדומות גבוהים יותר מאלו שבין המנבאים בינם לבין עצמם, עובדה שכשלעצמה ממתנת את בעיית הקולינאריות. בחינה נוספת של סוגיה זו תיעשה בניתוחי התסוגה שיוכנסו בהם המנבאים בצעדים (stepwise), ותיבחן התרומה הייחודית של כל מנבא לאחר ניכוי תרומתם של המנבאים האחרים. לבחינת התרומה היחסית של המנבאים לדעות הקדומות על הרוסים, ערכנו תחילה ניתוח תסוגה היררכית, שכלל בקבוצה הראשונה את המנבאים כמשתנים בפני עצמם (main effects) ובקבוצה שנייה את האינטראקציות הדו-כיוונית ביניהם. מכיוון שאף לא אחת מהאינטראקציות נמצאה מובהקת לא נתייחס אליהן בניתוחים הבאים. לאחר מכן ערכנו גם ניתוח תסוגה בצעדים כדי לבחון את התרומה הייחודית של כל משתנה בפני עצמו. בלוח 3 מובאות תוצאות ניתוחי התסוגה.

תוצאות ניתוחי תסוגה בו-זמנית ובצעדים לדעות הקדומות כלפי עולים מרוסיה

תסוגה בצעדים			תסוגה בו זמנית			המנבאים
t	Partial Cor	Beta	t	Partial Cor.	Beta	
3.65**	.33	.32	3.59**	.33	.35	סטריאוטיפ חברתי
3.58**	.32	.28	3.08**	.28	.26	איום בין-אישי
3.57**	.32	.28	2.55*	.24	.22	איום סימבולי
			1.39	.13	.13	איום ריאלי
			1.16	.11	.09	סטריאוטיפ הישגי
0.51			0.52			R ²

הערה: המשתנים מוצגים לפי סדר כניסתם למשוואת הרגרסיה בצעדים.
 $p < 0.01^{**}$, $p < 0.05^*$

הניתוח הבו-זמני העלה תוצאות מובהקות לממד החברתי של הסטריאוטיפ, לאיום הבין-אישי ולאיום הסימבולי, והמודל כולו הסביר 52% של השונות. יתר המשתנים (איום ריאלי, סטריאוטיפ בממד ההישגי-אינטלקטואלי ודומיננטיות חברתית לא תרמו תרומה מובהקת להסבר השונות).

תמונה דומה העלה הניתוח בצעדים. הממד החברתי של הסטריאוטיפ, האיום הבין-אישי והאיום הסימבולי תרמו תרומה מובהקת לשונות, אם כי תרומם היחסית השתנתה מעט. בעוד שבניתוח הבו-זמני היתה תרומתו של האיום הבין-אישי גבוהה מזה של האיום הסימבולי, בניתוח בצעדים תרומתם דומה. עם זאת, אין להתייחס לשוני כמגמה מובהקת בשל הדמיון הרב במקדמי β של שני המשתנים.

כבניתוחים על העולים מרוסיה, כך באשר לעולים מאתיופיה ערכנו בתחילה ניתוח תסוגה היררכית, שנכללו בו בקבוצה הראשונה המנבאים כמשתנים בפני עצמם ובקבוצה שנייה האינטראקציות הדו-כיווניות ביניהם. הניתוח הניב אינטראקציה מובהקת אחת מתוך 15 האפשריות (בין האיום הריאלי לאיום הסימבולי). מכיוון שתוצאה זו עשויה גם להופיע באקראיות לא נתייחס מכאן ואילך לאינטראקציות בין המנבאים.

המודל בתסוגה הבו-זמנית הסביר 57% של השונות, והניב תוצאות מובהקות לארבעה משתנים: לאיום הבין-אישי, לממד החברתי של הסטריאוטיפ, לדומיננטיות חברתית ולאיום הסימבולי. גם הניתוח בצעדים שהסביר אחוז דומה של השונות העלה תוצאות מובהקות לאותם המשתנים והם נכנסו למשוואה לפי סדר זה: איום בין-אישי, איום סימבולי, סטריאוטיפ בממד החברתי ודומיננטיות חברתית.

דיון

הדיון יופיע כהמשך רצוף של המאמר ולא בעמוד חדש.

כדאי לפתוח את הדיון בסיכום הממצאים. אין לחזור על פרק התוצאות אלא להציג בדרך מילולית את עיקרי הדברים. לאחר מכן ראוי להציג את ההשתמעויות של הממצאים. בהקשר זה יש לדון בהיבטים תיאורטיים, מתודולוגיים ומעשיים. כמובן שאת הדברים האלו יש לעשות בהקשר לדברים שהובאו במבוא ולמידע נוסף שרוצים להתייחס אליו בהקשר לתוצאות. ראוי גם להתייחס לליקויים במחקר. אולם, את אלו כדאי להציג

נפתח את הדיון בדימויים של העולים מרוסיה ומאתיופיה כפי שהצטייר בשלושת מקורות האיום ובסטריאוטיפ. לאחר מכן נדון בקשר שבין המנבאים לדעות הקדומות בהתאם לתיאוריית האיום המוכלל. נחתום בהשתמעויות המעשיות של הממצאים.

דימויים של העולים. תוצאות המחקר איישו את ההשערות הנוגעות לאיום נתפס ולסטריאוטיפים. בשלושת האיומים (ריאלי, סימבולי, בין-אישי) הביעו הישראלים חששות גדולים יותר מפני הרוסים מאשר מפני האתיופים. מגמה זו נצפתה לאור הרקע השונה של שתי הקבוצות. מספרם הגדול של העולים מרוסיה ורמת השכלתם הגבוהה, הם שני גורמים המהווים איום ממשי על מקורות הפרנסה של הישראלים ועל משאבי הרווחה שלהם, וכן מקור לאיום תרבותי. לעומת זאת האתיופים, בשל מספרם הקטן יחסית והשכלתם הנמוכה, אינם נתפסים כאיום ממשי על מקומות עבודה יוקרתיים אף לא כנטל כבד על משאבי הרווחה של הישראלים, או איום לתרבותם.

ממצאים אלו תואמים נתוני מחקרים אחרים ותיאורים אנקדוטיים בספרות ובעיתונות. בניתוח השוואתי של חמישה סקרים, שבחנו עמדות של ישראלים כלפי גלי העלייה בעשור האחרון, מביא לשם (1993) נתונים המלמדים על האיום הריאלי והבין-אישי שמעוררים הרוסים. בסקרים אלו ביטאו הישראלים חששות, שהלכו וגברו עם השנים, בהקשר לקשיים צפויים בתעסוקה ובדיוור. לדוגמה, אחוז הישראלים שטען כי לעלייה מרוסיה השפעה שלילית על המצב הכלכלי בארץ עלה מ-28% בפברואר 1990 והגיע ל-58% במרץ 1992. עוד הוברר שהרוסים נתפסים כאנשים תובעניים ופחות נעימים מהאתיופים, והציפייה ליחסי גומלין אתם מעוררת חרדה ואי נעימות.

האיום הריאלי מפני הרוסים היה גבוה במחקרנו אך יחד עם זאת גם האתיופים נתפסו כמקור לאיום ריאלי, אף שרמתו נמוכה יותר. ואף לכך ניתן למצוא ביטויים מוחשיים תומכים. לדוגמא, העולים מאתיופיה נתפסים על ידי הישראלים כנושאי מחלות בלתי מוכרות: " ... הגנת ... יש להם מחלות קשות שאני לא מכירה ואני לא מוכנה להסתכן... " (אברמוביץ, ידיעות אחרונות, 2.10.92).¹

יש להמעיט	י
בהערות. במאמר	ב
המוגש לכתב עת	ה
ההערות יופיעו	ה
בנפרד בסוף	ב
המאמר	ה

גם לאיום הסימבולי, שבו מצאנו כי הרוסים נתפסים כמקור איום גדול יותר לתרבות הישראלית ולערכיה בהשוואה לאתיופים ניתן למצוא סימוכין. הראבן (1992) מתארת את מערכת היחסים שבין הישראלים לעולים מרוסיה ובשיחות בין ישראלים, שהיא מביאה, באות לידי ביטוי תחושות של פער ערכים בתחום טהרת המשפחה, מנהגים יהודים וערך השרות בצבא.

אשר לסטריאוטיפים, הוברר כי נכון לערוך אבחנה בין ההיבט החברתי להיבט ההישגי-אינטלקטואלי. כבמחקרים קודמים (Bizman & Amir, 1982; Schwarzwald, 1984), שבחנו את הדימוי הסטריאוטיפי של הערבים או של בני עדות מזרח ומערב, גם במחקרנו מרבית השונות הוסברה בשני גורמים: האחד שנכללו בו תכונות חברתיות, והשני שנכללו בו תכונות הישגיות-אינטלקטואליות. האבחנה הקונספטואלית בין שני ההיבטים התבטאה בהערכה נבדלת כלפי העולים משתי הקבוצות. וכמצופה, בממד ההישגי-אינטלקטואלי הוערכו הרוסים גבוה מהאתיופים, ואילו בממד החברתי האתיופים הוערכו גבוה מהרוסים. לדימוי החברתי החיובי של האתיופים ניתן ביטוי מוחשי בעיתונות. לדוגמא, הראבן (מערב, 31.1.93) כותבת: "עלייה טובה, עלייה רעה... את העולים מאתיופיה קל מאוד לאהוב: מבחינה תרבותית הם אינם מאיימים עלינו ובשום מובן אינם נתפסים כמתחרים. מעטים מהישראלים הותיקים התוודעו אי פעם לאתיופים שלא דרך התקשורת ולפיכך מדובר בעיקר בדימוי תקשורתי; האתיופי הוא אח צעיר, חינני ועדין, שאותו היצלנו במבצע מרהיב נוסח ישראל של פעם... במשחק התפקידים הטראגי, שעליו מנצחת התקשורת, נראה שה'רוסים' נידונו למלא את התפקיד הנגדי: כועסים, תובעניים, שיפוטיים, מביאים עמם לארץ זנות, פשע, אלכוהול ותאונות דרכים"

¹ ייתכן שהחשש מפני מחלות גבר לאחר שהובא לידיעת הציבור אופן הטיפול בתרומות הדם של האתיופים והיקף התפוצה של נשאי איידס בקרבם. ההפגנה האלימה שלאחר מכן אולי גם הפריכה את הדימוי הרווח של אנשים נחמדים ונעימי הליכות. מאליו יובן שלאפשרות כזו לא יהיה ביטוי במחקרנו, שנתוניו נאספו קודם לכן.

ניתן לזקוף את הדימוי החברתי הנבדל של שתי הקבוצות גם להשפעת תרבות המוצא. האתיופים התחנכו בתרבות מסורתית שתהליכי החיברות בה מעודדים מכוונות חברתית שיתופית. לעומת זאת, הרוסים באו מתרבות המעודדת מכוונות חברתית אינדיבידואלית או תחרותית (McClintock, 1974; Eliram & Schwarzwald, 1987). הדימוי השונה של שתי הקבוצות יכול אפוא להיזקף להבדלים ממשיים באוריינטציה חברתית.

שרשיהן של הדעות הקדומות. תיאוריית האיום קושרת את האיום הנתפס ואת הדימוי הסטריאוטיפי עם הדעות הקדומות. איום נתפס מפני קבוצה מוגדרת ודימוי שלילי שלה מוצגים בתיאוריה כמעוררי רגשות שליליים (פחד) המתבטאים בדעות קדומות כלפיה. ואכן, הדעות הקדומות כלפי הרוסים היו קיצוניות מאשר כלפי האתיופים.

מצרף מקורות האיום במחקר החלוצי של סטפן ושותפיו (Stephan, et al., in prep.) שבחן דעות הקדומות של נחקרים אמריקנים כלפי מהגרים מקסיקנים, אסיאתים וקובנים הסביר אחוז גבוה של השונות גם כאן, האחוזים גבוהים יחסית (49% לרוסים, 53% לאתיופים). יתר על כן, כבמחקר של סטפן ושותפיו כך במחקרנו ההשפעה של מרכיבי האיום היתה אדיטיבית, כך שהתרומה של מצרף מקורות האיום גדולה מזו של כל איום בפני עצמו. פועל יוצא של ממצא זה הוא שיש בסיס לאבחנה התיאורטית בין מקורות האיום למרות החפיפה ביניהם. המגמה הכללית של הממצאים תומכת בתיאוריית האיום המוכלל, כאשר התרומה היחסית של כל מנבא נמצאה קשורה בקבוצה המוערכת.

האיום הריאלי והממד ההישגי-אינטלקטואלי של הסטריאוטיפ לא תרמו תרומה מובהקת לשונות בדעות הקדומות. בהסבר סוגייה זו נתייחס לאיום הריאלי ולממד ההישגי-אינטלקטואלי כאל מכלול אחד, מפני שהתיאוריה במקורה אינה מתייחסת להיבט ההישגי-אינטלקטואלי כמרכיב נפרד של הסטריאוטיפ ומפני שהממד ההישגי אינטלקטואלי הוא כשלעצמו מקור לאיום ריאלי. העובדה שהאיום הריאלי לא תרם להסבר השונות בדעות הקדומות מפתיעה, במיוחד לאור החשיבות שהחוקרים מייחסים לו (Bobo, 1988; Coser,) (1956; Levine & Campbell, 1972). נעלה שני הסברים אפשריים לאי התאמה זו, האחד מתודולוגי והאחר חברתי.

ההסבר המתודולוגי זוקף את העדר התרומה של האיום הריאלי לחפיפה בשונות של מקור איום זה ומקורות האיום האחרים. ברם, כשהוצאו בניתוחים אחד ממקורות האיום האחרים תרומתו של האיום הריאלי נותרה קטנה יחסית ונמצאה מובהקת רק בהקשר לעולים

מרוסיה. אי לכך, נראה לנו שאין מקום לזקוף את תרומתו הקטנה (אם בכלל) של האיום הריאלי רק לחפיפה (מולטיקולינריות) בין מקורות האיום.

ההסבר השני קשור במדיניות החברתית כלפי ההגירה ולערכי החברה הקולטת. בארצות הברית נושא ההגירה שנוי במחלוקת והמדיניות לגביה אינה עקבית (Morganthau, 1993). הסתננות המהגרים (בעיקר מדרום אמריקה) היא איום רציני שהשלטונות פועלים נמרצות לצמצומו. אמריקנים רבים מאמינים שהמהגרים מאיימים על אורח חייהם ומצמצמים בצורה ניכרת את משאביהם (מקומות עבודה, בריאות ובטחון). במצב דברים זה לא ייפלא שלאיום הריאלי תרומה משמעותית בהסבר הדעות הקדומות שביטאו אמריקנים כלפי מהגרים. בישראל המצב שונה. קליטת עלייה היא מיסודות החברה. סקרים שבחנו עמדות של ישראלים כלפי העולים מרוסיה (לשם, 1993) מצביעים על קונצנזוס חברתי מוצק באשר לחיוניות העלייה, במישור העקרוני והאידיולוגי-נורמטיבי. סקר אחר מורה שהתפיסה הרווחת רואה במדינת ישראל "בית לאומי" לכל היהודים, גישה הבאה לידי ביטוי במיקומה הבולט של קליטת העלייה בסדר היום הציבורי (בר-צורי והנדלס, 1992). מכאן אנו סבורים, שהעדר קשר בין האיום הריאלי לדעות הקדומות מקורו במימוש היסודות האידיאולוגיים של המדינה, ובנכונות הציבור לשאת בנטל הכרוך במימושם. אם נכונה סברה זו יש לראות בכך ממצא ייחודי לישראל שאין להכלילו למדינות אחרות קולטות הגירה.

השתמעויות. לחקר מקורות האיום הבין-קבוצתי והבין-אישי יש השתמעויות מעבר להיבט התיאורטי שנדון לעיל. ביטוי מוחשי לכך ניתן למצוא אצל בן-ארי ואמיר (1988) הדנים בתכניות התערבות לשיפור יחסים בין-קבוצות חברתיות בישראל. לדעתם, על תכניות ההתערבות להיות מותאמות למקור האיום. המתחים בין יהודים לערבים ישראלים מקורם באיום ריאלי שבו שתי קבוצות נאבקות על טריטוריה מוגבלת. שני הצדדים חיים בנפרד, ומעדיפים הפרדה תרבותית ושמירה על זהות קבוצתית נבדלת וייחוד תרבותי ולאומי. במצב זה תכניות התערבות צריכות להתבסס על הקניית מידע הולם לחברי הקבוצה האחת על הקבוצה האחרת (מודל המידע). ואמנם נמצאה לכך תמיכה במחקר חלוץ על מורים יהודים שבעקבות תכנית התערבות המבוססת על מודל המידע פיתחו תפיסה חיובית יותר כלפי ערבים ישראלים (Shachar & Amir, 1996).

בן-ארי ואמיר (1988) סבורים, שהמתחים בין בני עדות המזרח לבני עדות המערב מקורם באי-שיויון חברתי ובתפיסות סטריאוטיפיות (איום ברמה הבין-אישית). לדעתם, בסוג זה של מתחים יש לפעול לצמצום הפערים החברתיים כלכליים, ויש גם מקום להפגיש

יחידים משתי הקבוצות ולאפשר הזדמנות להיכרות הדדית, שתגביר הבנה וקבלה ותפחית דעות קדומות (מודל המגע). ואמנם, תכניות למידה שיתופיות שבהן תלמידים משתי קבוצות פועלים יחד למימוש משימות משותפות תרמו לשיפור היחסים (Sharan, 1994).

מקורות →

- הראבן, ג. (1992). *תקווה, אם נתעקש: עם עולים ועם עצמנו*. תל-אביב: עם עובד בע"מ.
- טור-כספא מ. (1996). *איום נתפס, צורך בשליטה וסטריאוטיפים: הקשרם לדעות קדומות של ישראלים כלפי עולים מרוסיה ומאתיופיה*. עבודת תזה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- שורצולד, י., ואמיר, י. (1984). יחסים בין-עדתיים באספקלריית הזמן. *מגמות, כ"ח*, 207-230.
- שורצולד, י., ואמיר, י. (1994). התייחסות בין-עדתית בקרב טירונים וזיקתה להתנסות האינטגרטיבית בחטיבות הביניים. *מגמות, ל"ה*, 374-359.
- Bovasso, G. (1993). Self, group, and public interests motivating racial politics. *Political Psychology, 14*, 3-20.
- Coser, L. (1956). *The functions of social conflicts*. New-York: Free Press.
- Eagly, A. H., & Mladinic, A. (1989). Gender stereotypes and attitudes men and women. *Personality and Social Psychology Bulletin, 15*, 543-558.
- Eliram, T., & Schwarzwald, J. (1987). Social orientation among Israeli youth: A cross-cultural perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 18*, 31-44.
- Schwarzwald, J., & Amir, Y. (1984). Interethnic Relations and education: An Israel perspective. In N. Miller and M. Brewer (Eds.), *Groups in Contact: The Psychology of Desegregation* (pp. 53-76). New-York: Academic press.
- Schwarzwald, J., Amir, Y., & Crain, R. L. (1992). Long-term effects of school desegregation experiences on interpersonal relations in the Israel defence force. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18*, 357-368.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. (1996). Predicting Prejudice. *International Journal of Intercultural Relations 29* 409-426.